

PER-AXEL WIKTORSSON

Om prästen som övergav danskan

Lördagen den 24 oktober 2008 disputerade Solbritt Hellström inom Institutionen för språkstudier vid Umeå universitet på sin avhandling *Att vänja sig till det svenska språket. Studier av en individuell skriftspråklig förändring utifrån Olof Bertilssons kyrkobok 1636–1668* (Nordsvenska 14).

Baksidestexten på avhandlingen berättar att när Jämtland år 1645 blir svenskt, efter att under närmare 500 år ha tillhört Danmark–Norge, uppmanas prästerna att övergå till svenskt språk. Vid denna tid för kyrkoherde Olof Bertilsson i Offerdal en kyrkobok med noggranna anteckningar över dop, lysningar, trolovningar, vigslar, begravningar och övriga tjänsteförrättningar. Det första året efter övertagandet sker det inga skriftspråkliga förändringar i Kyrkoboken. Efter Olof Bertilssons del-

Wiktorsson, Per-Axel, professor em., University of Örebro/Swedish Language, docent, University of Uppsala/Scandinavian Languages. "Review of Solbritt Hellström, *Att vänja sig till det svenska språket. Studier av en individuell skriftspråklig förändring utifrån Olof Bertilssons kyrkobok 1636–1668* [To adapt to the Swedish language. Studies of an individual change in the written language of Olof Bertilsson's parish register 1636–1668.]" *ANF* 124, pp. 151–164.

Abstract: The review refers the contents of the study. Its premise is to show that individual variations and alterations in written language do not occur arbitrarily but display systematization and express social consensus. Before 1646 Olof Bertilsson displays a highly stable orthographic code with few variations. After his attendance at the Swedish Parliament in 1647 a distinct change is evident in his orthography. Changes occur quite early in the spelling of some names and of some important and frequent ecclesiastical terms. A decisive factor in determining when and how change occurs is his access to examples of Swedish texts. In the last decade of his life, an influx of Swedish clergy, increased contacts with Swedish officials and help from young clergymen with a Swedish education, contribute to a predominance of Swedish forms in Olof Bertilsson's individual orthographic code. – The review discusses some important questions. Three of them are: 1) Is the orthography or paleography the right way to identify one scribe from another? Paleography looks much more convincing, because it is seldom unclear. 2) How did the change from Danish to Swedish proceed? It looks like the change did not always go directly from Danish to Swedish. Sometimes the scribe chose a Norwegian solution instead of a Swedish one. 3) How important was the reading of official records? It looks like Bertilsson was not in opportunity to read so many official records. Self-experience of speech and writing during the parliament must have been much more important. – Future researchers concerning the relation between Danish and Swedish during Swedens time as a great power always have to take into account the results that Solbritt Hellström has achieved in her carefully done dissertation.

Keywords: Scandinavian languages, Danish language, Swedish language, code theory, individual orthographic code, salience, identity, prestige, accommodation, motivation.

tagande i riksdagen 1647 börjar det dock en förändringsprocess. Först och mest markant förändras patronymika på *-son* från den tidigare använda danska formen *-sen* till den svenska formen *-son*. Förändringar sker även i ort- och personnamn och i ord som är centrala inom kyrkan. Det danska ordet *bededag* ersätts vid officiellt utlysta böndagar allt oftare av det svenska ordet *bönedag*.

Undersökningen bygger på den utgåva av *Olof Bertilssons Kyrkobok förd i Sveg och Offerdal 1636–1668*, som Solbritt Hellström tidigare (2006) har utarbetat tillsammans med Christer Kalin, och som har givits ut som nummer 15 i serien Skrifter utgivna av Jämtlands läns fornskriftsällskap.

Avhandlingens innehåll

Första kapitlet *Inledningen* börjar med en genomgång av litteratur rörande Jämtlands politiska och sociala historia. Författaren vill med sin avhandling ge Jämtlands historia ett individperspektiv och hennes studie skall ”belysa hur skriftspråket i Jämtland såg ut och förändrades under några decennier vid mitten av 1600-talet, men kan även mer generellt visa hur normkällor byggs upp och kommuniceras för att långsiktigt ge en allt fastare skriftspråksnorm” (s. 18). Uppmärksamheten riktas mot kyrkoherden Olof Bertilsson (död 1668) och frågan varifrån han ”fått kunskap och influenser till den skriftspråkliga förändringen han uppnår efter 1645” (s. 19). – Syftet uppges vara ”att genom en longitudinellt upplagd studie undersöka den förändring och utveckling som sker i Olof Bertilssons skriftspråk, under en för Jämtland intressant tidsperiod före och efter freden i Brömsebro 1645” (s. 19–20) samt ”att mer generellt belysa olika individuella, sociala och politiska faktorer som kan ligga till grund för en språkbrukares val” (s. 20). Som en historisk bakgrund sägs om tiden efter freden i Brömsebro 1645, då Jämtland blev svenskt att drottning Kristina 1645 uppmanade prästerna att a) följa den svenska kyrkoordningen, b) använda det svenska språket och c) sätta sina barn i svenska skolor (s. 27). Det nämns att ”svenska lagmän och skrivare tillsattes direkt efter övertagandet av landskapet” 1645 (s. 30).

Det andra kapitlet handlar om teorier och metoder. Författaren vill ”visa hur en individ, Olof Bertilsson, förändrar sitt skriftspråk, när de yttre förutsättningarna förändras” (s. 37). – Några teorier beskrivs: Stig Örjan Ohlssons forskning om Skånes övergång från danska till svenska och idéer hos Alexander Zheltukhin, som ”är intresserad av källan och ursprunget till förändringar samt orsaker till varför förändringar har eller

inte har blivit genomförda i en skrivares individuella ortografiska kod-system” (IOC) (s. 40). Zheltukhin använder 12 olika variabler.

Beträffande *kodteorin* framhålls det att ”varje enskild skrivare har sin egen ortografiska kod” (s. 42). Kodteorin är ”ett enklare och säkrare verktyg än paleografisk jämförelse vid identifiering av olika skrivare”, enligt Zheltukhin (ib.). ”En IOC formas främst under utbildning och de första åren i ett yrkesliv” (ib.). – Författaren berör också Peter Trudgills begrepp *salience*: vid språkets anpassning ändras de mest framträdande dragen först (s. 44).

Olof Bertilsson drabbades av ett ortografiskt normskifte. Han ”fick söka information genom texter från kanslier och böcker” (s. 52). Kodteorin kan hjälpa till att peka ut vad som har påverkat honom, när han har skaffat sig ett svenskt skriftspråk.

Författaren redogör kort för Ohlssons, Zheltukhins och Sven Langes metoder härvidlag. Själv avviker hon från alla tre och betecknar sin egen metod som ”morfembaserad analysmetod eller draganalys” (s. 53). Författaren vill att hennes metod skall ”tydligt uppmärksamma specifika drag i texten” (s. 54). Hon skriver: ”Jag är intresserad av detaljer som kan visa och förklara förändringsprocesser hos en enskild individ”. Översiktlighet ”missar de viktiga detaljerna” (ib.).

Det tredje kapitlet handlar om framväxten av en dansk och svensk skriftspråksnorm. Författaren redogör för hur norskan försvann som skriftspråk under unionen och danskan tog över, ”även om det hos enskilda skrivare fortfarande kunde finnas norska ord och stavningsformer” (s. 58).

Här betonar författaren vikten för normen av kunskaper från den tidens latinutbildning. – För att nå en högre grad av skriftspråksnorm behövs (enligt Ulf Teleman): a) omfattande kanonisk text, b) prestige-fylld miljö, c) normens kodifiering i lexika osv. (s. 59).

Bibeln blev förebild. Den danska Bibeln från 1550 var ”ortografiskt, morfologiskt, lexikalt och syntaktiskt” homogen, utan arkaiserande tendenser (s. 61). Den svenska Bibeln från 1541 var något ålderdomlig, delvis dialektal. Men Bibeln var ”den enda bok som erbjöd en fast språknorm” (s. 64).

Beträffande 1600-talets danska och svenska normeringsdiskussion sägs att ”man var överens om att en standardisering var önskvärd” (s. 69). I Danmark var Danske Lov (1683) ”århundradets mest konsekventa språkminnesmärke” (ib.). – Kanslispråket i Sverige blev mer enhetligt efter 1612, men ”ett problem var i vad mån skriften skulle följa ljudbilden, skrivbruket eller etymologin” (s. 70–71).

Flera av de förväntade särskiljande dragen emellan språken var så pass markanta att de kan användas i en draganalys: *b, d, g - p, t, k, e - a, å, ä, ö, -is - -es, -sen/-søn - -son, -datter - -dotter* (s. 73–74).

Det fjärde kapitlet handlar om källmaterialet. Författaren gör en genomgång av arkivmaterial från den aktuella tiden. Beträffande materialet för den aktuella undersökningen nämns Olof Bertilssons Kyrkobok, de jämtländska domböckerna, olika prästers brev, böndagsplakat m.m.

Huvudmaterialet presenteras: *Kyrkoboken* fördes i Sveg 1636–1641 och därefter i Offerdal 1642–1668. Det är ”en av de äldsta och mest omfångsrika bevarade kyrkböckerna i Norden” (s. 83). Ovisst är om den skall betraktas som officiell eller privat.

Jämförelsematerial i undersökningen är domböckerna och vidare brev, skrivelser, böndagsplakat etc.

Det femte kapitlet heter *Draganalys* och innehåller ”undersökningens resultat i siffror, figurer och tabeller” (s. 97). Följande företeelser tas upp: Variablerna (i patronymika) <-sen/-son>, <-datter/-dotter>, (i lexem) <sön/son> och <datter/dotter>: Utvecklingen är tidigast och tydligast vid övergången av <-sen, -søn> till <-son>.

Beträffande variablerna <b/p>, <d/t> <g/k> ändrar Olof Bertilsson inte ”stavningen av olika ord där graferna <b, d, g> eller <p, t, k> ingår i någon större omfattning. Stavning av ort- och personnamn där graferna ingår ändras däremot oftare” (s. 105).

Vid variabeln <e/a> i trycksvag ställning sker här en förändring först under de sista sex åren hos Olof Bertilsson. Men i de jämtländska domboksprotokollen sker ändringen redan 1645.

Vid pronomenformen *jeg* har Olof Bertilsson alltid vokalen <e>.

Vad gäller variablerna <a,aa/å>, <æ/ä>, <ø/ö> sker en tydlig förändring för variablerna <a,aa/å> och <ø/ö> men ingen ändring vid variabeln <æ/ä>.

Variabeln <-is/-es>: I domböckerna har de danska skrivarna <-is> och de svenska <-es>. Olof Bertilsson alternerar mellan <-is> och <-es> genom hela *Kyrkoboken*.

<kirke/kyrka>: Det finns en tydlig övergång hos Olof Bertilsson från <kirk-> till <kyrk-> från 1653. – <tienst/tienst>: efter 1648 är en form utan inskjutet <e> (*tienst*) vanligare. – <bededag/bönedag>: den svenska formen (bönedag) uppträder hos Olof Bertilsson 1649. ”Därefter sker en långsam men stadigt fortskridande övergång från den danska formen ’bededag’ till den svenska ’bönedag’” (s. 147).

Beträffande personnamnen framhålls att ”vissa av namnen förändras

inte nämnvärt, medan det för andra sker en markant övergång från en stavningsvariant till en annan” (s. 148).

I en exkurs står att ”Användningen av diftong speglar ... Olof Bertilssons dialektala uttal” (s. 156). Diftongerna är *ei*, *öy*, *au* (ibland tecknad *ou*).

Då det gäller andelen danska och svenska former räknat på de variabler som ingår i undersökningen konstateras det att ”andelen svenska former ökar drastiskt från och med den första märkbara förändringen år 1647” (s. 161). ”Från och med 1663 stiger andelen svenska former ytterligare och är detta år uppe i 53 %” (ib.).

Det sjätte kapitlet utgör en sammanfattande diskussion och rör tänkbara orsaker till förändringarna i Olof Bertilssons ortografi 1636–1668. Slående är ”den konsekvens som trots viss variation utmärker Olof Bertilssons ortografi före 1647”: främst ”använder han konsekvent de former som kan ses som danska” (s. 165). Han är ”en ortografiskt medveten skribent med en stabiliserad ... individuell ortografisk kod” (s. 167). Viktigt är att ”det sociala nätverk Olof Bertilsson ingick i var skriftspråkligt danskt” (ib.).

Ett avsnitt redogör för ”de personliga och sociala förutsättningar han hade för att ta till sig och använda ortografiska varianter” (s. 177). ”Olof Bertilsson själv verkar ... ha anpassat sig efter drottningens påbud ... inte minst vid de oroligheter som bryter ut i slutet av 1657” (s. 178). ”Resan till riksdagen i Stockholm kan för Olof Bertilsson mycket väl ha inneburit en ideologisk förändring som senare avspeglar sig språkligt” (s. 179–180). Vid landstinget på Frösön 1647 kan Olof Bertilsson ha läst mötesprotokollen. Han hade kontakter med danska och svenska präster, t.ex. sina hjälppräster, med vilka han bör ha diskuterat kyrkans angelägenheter. Han hade en gedigen prästutbildning, där latinet blev elevernas andraspråk och ett slags lingua franca mellan dem. – Olof Bertilsson har ”haft tillgång till, och bevisligen läst, en rad olika typer av skriftliga dokument, både danska och svenska, både före och efter 1645” (s. 184).

Författaren skriver om författarens ortografiska kod 1647–1649 och några förändringar därefter. 1647 börjar Olof Bertilsson ändra sitt skriftspråk. ”Åren 1647–1649 har andelen svenska varianter ökat till 22,8 %” (s. 187). ”Vid en språkinläringssituation är det ... de enkla uppenbara skillnaderna som först lärs in och används” (s. 188).

Beträffande den ortografiska koden 1656–1658 framhålls att det föreligger ”en markant utveckling endast för tre av de undersökta variablerna: <kirke/kyrka>, <tieneste/tienst> och <bededag/bönedag> (s. 198)”. Det ”sker år 1653 en närmast total övergång beträffande lexemet *kyrka*,

från stavning med <i> i 'kirk(i)e' till stavning med <y> i 'kyrk(i)e' och senare 'kyrkia'" (s. 200). "Beträffande lexemet *tjänst* sker förändringen från och med år 1648" (ib.). "Lexemet *böndag* ändras från och med ... 1649" så att "bededag" blir "bönedag" (ib.). "Ordet *socken* ändras där- emot inte i stavning" (s. 202): här används "sogn" med endast tre undan- tag. Ordet *socken* förekommer aldrig i kyrkohandbok, psalmbok och böndagsplakat. Suffixet *-skap* skrivs från 1656–1657 med <p>. Detta sker i notiser om officiella händelser. 1659 skrivs suffixet *-het* med *t* i stället för *d*.

Beträffande den ortografiska koden 1666–1668 sägs: "Tjugo år efter det svenska övertagandet kan man se att stora förändringar skett i Olof Bertilssons IOC" (s. 204). "De svenska formerna ... förekommer i 53–69 % av beläggen" (1644–1646: 1,1 % – 1647–1649: 22,8 % – 1656–1658: 35,6 %) (ib.). "Förändringen från endast danska former sker så- ledes under en period om sexton år med början år 1647 och fram till år 1663", då de svenska formerna överväger (s. 206). "De sista åren föränd- ras dock, än mer än tidigare, även det sociala nätverk där Olof Bertilsson ingår" (ib.). Sammanfattande säger författaren att "Draganalysen visar således att skrivarna ... tidigast uppmärksammat och använt de tydli- gaste markörerna inom målspråket" (s. 212).

Det sjunde kapitlet är en sammanfattning.

Diskussion

Det är en avhandling av god kvalitet, som Solbritt Hellström har skrivit. Utmärkande för en god avhandling är ju att den väcker många intres- santa frågor. Så är också fallet här.

1. Ortografi eller paleografi?

Solbritt Hellström bygger mycket på Alexander Zheltukhins kodteori, då det gäller att skilja en skrivare från en annan. Hon menar att den är "ett enklare och säkrare verktyg ... vid identifiering av olika skrivare" än den paleografiska jämförelsen, alltså den som tar sin utgångspunkt i själva handstilen (s. 42). Varje skrivare skulle med andra ord enligt detta synsätt ha en egen underliggande strategi, som var karakteristisk för just honom eller henne och som skiljer honom eller henne från andra skri- vare. I varje fall ifrågasätter Hellström inte Zheltukhins uppfattning på denna punkt. – Frågan är om Zheltukhins påstående är korrekt. Ett

exempel kan hjälpa till att belysa frågan. Olof Bertilsson förde den s.k. Anteckningsboken med noteringar om byggnationerna i prästgården i Offerdal under åren 1642–1664. Där finns en kopia som Olof Bertilsson har skrivit och som återger ett originalprotokoll, som den danske skrivaren Hans Ankersen tidigare hade författat. Olof Bertilsson ändrar ”originallets ortografi många gånger medvetet utifrån sin egen IOC, men också flera gånger tillsynes slumpmässigt och under inflytande av originallets OC” (s. 177). Bilden av hans kod grumlas alltså under inverkan av förlagans ortografi på ett sätt som aldrig skulle ha inträffat, om man hade använt sig av paleografin. Jag finner därför Hellströms (och Zheltukhins) inställning missvisande. Paleografin är ofta ett betydligt bättre instrument än ortografin, då det gäller att skilja en skrivare från en annan.

2. Hur gick övergången från danska till svenska till?

Solbritt Hellström skriver: ”Det avgörande för att uppmärksamma och ta till sig nya språkliga normer torde ... vara tillgång till skriftspråkliga förebilder samt förmågan att göra egna språkliga jämförelser” (s. 45–46). Man frågar sig om skriftspråket ensamt spelar någon roll härvidlag. Man kan jämföra med Hellströms hänvisning till Gösta Holms uppfattning ”att författares skriftspråk till stor del bestäms av det talspråk som brukades i hembygden” (s. 43). Hon borde med andra ord ha tagit större hänsyn till och vägt in de norska inslag som finns i Kyrkoboken och som naturligtvis tillhörde Olof Bertilssons talspråk.

Jag har roat mig med att notera de norska dragen i Kyrkoboken från starten 1636 till slutpunkten 1668. En rad olika ”böcker” ingår i Kyrkoboken: Dopboken, Trolovningsboken, Lysningsboken, Vigselboken, Begravningsboken och Boken med anteckningar om ämbetsförrättningar. Jag har antecknat de norska dragen i varje bok för sig, men tydligast blir bilden, om man lägger samman antalet norska drag i de olika böckerna och anger en summa för varje år.

En sådan addering ger för det första året, 1636, ett enda norskt särdrag, men för de intressanta brytningsåren i Olof Bertilssons språk, 1645–1649, finner man betydligt flera sådana: 1645: 15, 1646: 13, 1647: 12, 1648: 11 och 1649: 9. Därefter sänks antalet ända ner till 0 år 1661. Nu finner kanske någon att denna sänkning kan förklaras av att två av böckerna i Kyrkoboken upphör tidigt: Lysningsboken upphör från år 1650 och Begravningsboken redan från år 1649. Men den förklaringen duger inte, eftersom den mest omfattande boken, den om ämbetsförrättningar, visar just motsvarande sänkning som summeringen gör.

Ökningen av norska drag i Kyrkoboken under åren 1645–1649 fordrar en förklaring. Någon sådan förklaring ger inte Solbritt Hellström. Man bör nog föreställa sig att kravet på att prästerna skulle släppa det danska språket måste ha lett till en viss osäkerhet hos språkanvändarna. I den situationen ligger det nära till hands att tänka sig att Olof Bertilsson för att uttrycka någonting språkligt i en del fall i stället för en svensk lösning har tillgripit en norsk. Det är nämligen svårt att tro att vägen gick spikrakt från danska till svenska.

3. Vilken roll spelade läsning av protokoll?

En betydelsefull fråga i avhandlingen är skiftspråkets roll vid övergången från danska till svenska i Kyrkoboken. Solbritt Hellström hänvisar vid denna fråga till Stig Örjan Ohlsson, som menar att vid Skånes försvenskning ”skrivarna av de skånska domböckerna, i brist på färdiga grammatikor, gjorde egna kontrastiva överväganden med hjälp av svenska textförslagor för att lära sig den nya koden” (s. 49). – Min tanke är att författaren tillmäter texter och textförslagor alltför stor vikt på latinets bekostnad. Var kommer talspråket in i övergången från danska till svenska? Författaren framhåller i olika sammanhang att den civila förvaltningen men även delar av prästerskapet försvenskades snabbt (s. 213). Frågan är vad detta betydde för Olof Bertilssons språk vid sidan av de svenska texter som han kan ha läst. Se vidare nedan!

I avhandlingen är en huvudtanke att Olof Bertilsson är påverkad av texter, som han har läst. Beträffande domboksprotokollen (från tinget på Frösön) skulle de kunna vara ”den version Olof Bertilsson i förekommande fall haft tillgång till” (s. 89). – Författaren skriver om landstinget på Frösön den 21 juni 1647: ”Därför ligger det också nära till hands att tro att han [Olof Bertilsson] läste tingsskrivarens protokoll från detta möte” (s. 180). – Men är det verkligen rimligt att tro att herr Olof har haft tillgång till dessa protokoll? Protokollen var en sak mellan lagman och skrivare. Det är knappast troligt att någon utomstående fick läsa dem.

På s. 196 skriver Solbritt Hellström att Olof Bertilsson var ”närvarande vid bygdeting i Offerdal den 3 juni 1648 där ortnamnet *Krokombom* med denna stavning nämns i protokollet”. – Också här undrar man om Olof Bertilsson verkligen fick tillfälle att läsa detta och andra protokoll.

Att avhandlingen lägger alltför stor vikt vid skriften framskymtar också i sammanfattningen (s. 217 ff.). På s. 219 hänvisas till det tryckta protokollet från riksdagen 1647: det skall ha påverkat Olof Bertilssons språk. – Min fråga är varför man måste ta omvägen över riksdagsproto-

kollet för att förklara svenska språkdrag hos honom, när han själv var närvarande och upplevde vad som hände vid riksdagen. Hur stor är chansen att Olof Bertilsson fick tillfälle att läsa riksdagsprotokollet? Betydligt troligare är att det självupplevda i tal och skrift under själva riksdagen gjorde ett oförglömligt intryck på honom.

4. Ett nationellt ställningstagande?

Under rubriken *Språkpolitiskt och socialt synsätt* nämner Solbritt Hellström bland annat att Stig Örjan Ohlsson visar att man efter Sveriges erövring av Skåne skrev på svenska ”för att markera ett ’nationellt’ ställningstagande” (s. 51). Men hon nämner också att Harald Gustafsson har visat att när man i Skåne skrev på svenska var det att se som ”ett språkligt ställningstagande för en viss kollektiv identitet utan nationella förtecken” (s. 51). De båda uttalandena svär emot varandra, men Hellström följer inte upp denna fråga. I ett annat sammanhang hävdar hon dock att språkförändringen hos Olof Bertilsson i Kyrkoboken hänger samman med att det sociala nätverket runt honom förändrades i svensk riktning (s. 221). Men utvecklingen mot svenskt språk måste ha haft en tidig startpunkt. Den bör ha utgjorts av Olof Bertilssons deltagande i riksdagen 1647. Det var ett prestigefyllt uppdrag för honom, vilket medförde en ideologisk förändring. Det som skedde bör därför närmast ha legat i linje med Harald Gustafssons tanke.

5. Hur långt fram i tiden skall man gå?

När man som i Solbritt Hellströms fall skriver om språkliga förhållanden i Jämtland under perioden 1636–1668, bör man naturligtvis följa utvecklingen fram till och med denna tid, vilket författaren också lever upp till. Däremot bör man inte fortsätta efter år 1668, vilket hon dock gör i flera fall. Hon tar upp Danske Lovs ortografi av 1683 (s. 69), hon nämner den danska stavningsnormen vid ingången av 1700-talet (s. 70) och hon skriver om den svenska normeringsdiskussionen i slutet av 1600-talet (s. 71). Dessa uppgifter kommer i fortsättningen av hennes avhandling inte till användning och borde ha utgått.

6. Var Kyrkoboken en offentlig eller privat handling?

Solbritt Hellström diskuterar frågan om Kyrkoboken är att se som en offentlig eller en privat handling. Hon menar att den kan ”anses vara en på eget initiativ förd privat handling” (s. 84). – Frågan om offentligt eller

privat hör egentligen inte riktigt hemma i sådana sammanhang, när man talar om 1600-talet, eftersom man på den tiden knappast gjorde någon sträng uppdelning i offentlig och privat egendom – såsom sker i våra dagar. Om man trots detta vill söka besvara frågan, måste man konstatera att innehållet – Dopbok, Trolovningsbok osv. – är av offentlig karaktär. Kyrkoboken verkar också tidigt ha kommit in i det offentliga arkivväsendet. Om Kyrkoboken hade varit i privat ägo skulle man ha väntat sig att den hade varit försedd med någon privat ägaranteckning. Vi har inga andra uppgifter om den än att den har förvarats i något offentligt arkiv. Precis som ett brev skrivet av en privatperson kan bli en offentlig handling, bör Kyrkoboken ha kunnat bli det. – Att Olof Bertilsson skiftar språk i Kyrkoboken är troligen ett tecken på att den aldrig ens avsågs att bli privat, utan att den skulle vara offentlig.

7. Vad skrev skrivarna?

På s. 91–93 behandlas danska skrivare och svenska skrivare i Jämtland vid 1600-talets mitt. En rad skrivare namnges, men genomgången blir ganska poänglös, eftersom ingen av dessa skrivare förknippas med någon av de undersökta handskrivna källorna. – Endera bör man försöka föra de diskuterade texterna till en viss skrivare eller också bör man avstå från att diskutera enskilda skrivare.

8. Efterlederna *-son* och *-dotter* i Kyrkoboken?

Vid diskussionen av namn på *-son* och *-dotter* i Kyrkoboken skriver författaren: ”Vad jag kunnat finna förekommer i mitt material inga sekundära patronymika, dvs. släktnamn på *-son* eller *-dotter*” (s. 99). – Detta är egentligen en självklarhet. Under 1600-talet finns detta bruk uteslutande bland adeln, och några adelspersoner figurerar inte i Kyrkoboken. Där förekommer främst bönder och till detta befolkningslager kom bruket med patronymika som släktnamn först vid 1800-talets slut. Detta borde ha framhållits i avhandlingen.

I sammanhanget förekommer en ganska påfallande uppgift i avhandlingen på s. 100, not 40, rad 4–5, där det står att ”sökordet *dåtter* ger 12 träffar med belägg från tiden 1399–1531”. När man tar del av denna uppgift, måste man hålla i minnet att grafemet <å> börjar användas i svenskan först på 1520-talet. Det har alltså ingenting med år 1399 och det följande århundradet att göra. Uppgiften blir missvisande.

9. Finns det något svenskt drag i Kyrkoboken före 1645?

Ett påfallande påstående finns på s. 138 i avhandlingen vid diskussionen om bruket av <ø> och <ö> i Kyrkoboken, alltså danskt respektive svenskt ö. Man förväntar sig bruket av danskt <ø> i Jämtland åtminstone fram till år 1645. Men författaren skriver: "Olof Bertilsson använder redan från 1643 bokstavsvarianten <ö>" (s. 138). Han skulle alltså ha börjat använda svenskt <ö> två år innan Jämtland blev svenskt år 1645. Detta verkar inte troligt. I Kyrkoboken förekommer fyra former av ö: ø, ō, o' och ö. Författaren räknar till danskt <ø> endast formen ø och till svenskt <ö> formerna ō, o' och ö. Formen ō finns i Kyrkoboken hos Olof Bertilsson under åren 1643–1645 och den bör räknas till danskt <ø>. Det vågräta strecket ovanför bokstavskroppen verkar vara återstoden av det snedstreck som en gång genomkorsade bokstavskroppen. Snedstrecket tog helt enkelt sin början i ett sådant vågrätt streck, innan det drogs nedåt genom bokstavskroppen. Under sådana förhållanden uppträder svenskt <ö> (med formerna o' och ö) först 1645.

Apropå ö framhåller författaren: "Vid ett tillfälle skriver Olof Bertilsson ortnamnet *Frösön* med både ett svenskt <ö> och ett danskt <ø> nämligen som 'Frössøen'. Noteringen där ortnamnsformen ingår är symptomatiskt nog skriven vid månadsskiftet oktober–november 1645, ..." (s. 138). – Här får man nästan den svindlande känslan av att övergången från danskt <ø> till svenskt <ö> sker i just detta ord.

10. Varför använde man så få förnamn?

På s. 148 skriver författaren om 1600-talets svenska: "Att namnskicket var så begränsat beror till stor del på traditionen att söner uppkallades efter förfäder och att samma namn därmed gick i arv i många generationer." – Frågan är om detta verkligen träffar det rätta. Uppkallandet i sig ledde knappast till att antalet namn begränsades. Orsaken var i stället från början att den s.k. *variationen* vid namngivningen försvann redan under medeltiden. Variationen, alltså möjligheten att fritt kombinera förleder och efterleder i tvåledade förnamn, hade inneburit att det fanns en rikedom av förnamn att ösa ur och att denna rikedom ständigt ökade. Orsaken till det begränsade namnskicket i senare tid var att kyrkan från medeltiden och framåt inte tillät variationen att verka. Den påverkade i stället vilka namn som skulle användas bland annat genom förteckningen över de helgon som skulle firas under året. Det blev därför i stor utsträckning ett begränsat antal helgonnamn, som var i bruk.

11. Kan man slå samman variabler?

På s. 161 finns figur 29, där författaren gör en sammanställning av alla de mångskiftande variabler, som ingår i undersökningen. – Man ställer sig frågande inför greppet att göra en sådan sammanställning. Det svär exempelvis emot vad som står på s. 54, där författaren skriver: ”Genom en alltför översiktlig undersökning menar jag att man missar de viktiga detaljerna.”

12. Fanns det ett nätverk av präster?

Författaren har stor tilltro till att det är läsningen av svenska texter, som gör att Olof Bertilsson lämnar det danska skriftspråket för det svenska. Hon skriver: ”Det sociala nätverk Olof Bertilsson ingick i var skriftspråkligt danskt ... Under sina första tio år hade Olof Bertilsson i sin närmaste omgivning en rad andra präster som alla hade utbildats i Danmark–Norge ...” (s. 167). – På vilket sätt skulle detta kunna betyda någonting för övergången från det ena skriftspråket till det andra? Var det inte så att prästerna mera arbetade vid sidan av varandra än tillsammans i ett nätverk? Fick de verkligen tillfälle att läsa varandras texter?

13. Påverkan genom avskrivning?

Författaren är förvånad över att Olof Bertilssons skriftspråk inte visar någon förändring i samband med att han i Anteckningsboken skriver av dansken Hans Ankersens besiktningssprotokoll (s. 177). – Protokollet omfattar sju sidor. Det är alltså ganska kort. Man kan ställa frågan om det inte i stället skulle vara egendomligt om ett så kortvarigt avskrivningsarbete – kanske under en enda dag – skulle ha påverkat Olof Bertilssons skriftspråk i Kyrkoboken.

14. Hur mycket betydde prestigen?

Författaren skriver: ”Olof Bertilsson torde ha haft kontinuerliga diskussioner om kyrkans och församlingens angelägenheter med dessa tillfälliga hjälppräster ...” (s. 183). – Detta kan inte ha betytt så mycket språkligt. Bör inte hjälpprästerna ha haft en lägre prestige än kyrkoherden, herr Olof? Redan ur den synpunkten kan de knappast ha påverkat hans språk.

På s. 188 står det: ”... i protokollet från detta landsting [på Frösön] skriver den svenske tingsskrivaren Erik Mattsson alla patronymika med *-son* samt i förekommande fall *-dotter*”. Och på samma sida kan man

läsa: ”Genom senare protokoll, brev och andra skrivelser förstärks och befästs ytterligare de influenser som han fått.” – Kan detta ha betytt något? Hur skulle en tingskrivare med relativt låg prestige kunna påverka en kyrkoherde?

På s. 193 står det: ”Olof Bertilsson visar influenser från lokalt producerade dokument där orterna och personerna nämns.” – Är detta troligt? Bör inte dessa dokument skrivare ha haft alltför låg prestige?

Sammanfattningsvis kan det fastslås att den tidens prestige måste tillmätas den betydelse som verkligen tillkommer den, då det gäller inverkan på språket.

15. Hur mycket latin kunde Olof Bertilsson?

På s. 183 skriver Solbritt Hellström: ”Olof Bertilsson själv hade genomgått en gedigen latinutbildning.” Litet längre fram står det: ”Han bör ... ha kunnat använda denna kunskap för att förstå likheter och skillnader mellan två närstående skriftspråk som danska och svenska”. – Är detta riktigt, skulle det ha varit intressant om författaren hade lämnat uppgifter om latinets användning i Kyrkoboken. En genomgång visar att det är fråga om ganska få och mekaniska inslag av latin i boken: 1) Tidsangivelser: a) ordet *Anno*, b) månadsnamn, t.ex. *octobris*, c) helgdagens namn, t.ex. *Dominica Trinitatis*. 2) Beteckningar för bibelställen: t.ex. *Genesis 3 in Sudore vultus* ’Första Mosebok, 3:e kapitlet, I ditt anletes svett’. 3) ”Tillkortakommanden”, t.ex. *scortationem* ’på grund av otukt’, *ego infirmus* ’jag var sjuk’, *domi mansit* ’han stannade hemma’ och *fui patronus* ’jag blev fadder’. (Det senare exemplet synes möjligen antyda att det var en nödåtgärd – och något av ett nederlag – när prästen själv måste vara fadder.) Det är hos Olof Bertilsson alltså knappast fråga om några uppvisade stora latinkunskaper utan mera om ett slags koketterande med det latinska språket. Olof Bertilsson bör alltså inte ha haft någon större hjälp av latinet för att förstå förhållandet mellan danska och svenska. Snarare torde danskan ha betytt en del, när Olof Bertilsson en gång lärde sig latin.

Sammanfattning

De synpunkter som här har framförts är att betrakta som randanmärkningar och i några fall som uppslagsändrar för vidare forskning. Som jag tidigare har nämnt är det en intressant avhandling, som Solbritt Hell-

ström har skrivit. Bakom den ligger det ett stort arbete, dels med att tolka och ge ut *Kyrkoboken* (tillsammans med Christer Kalin), dels med att sortera upp och kommentera språket i framför allt *Kyrkoboken*, men också i andra dokument från den tiden. Avhandlingen är rik på synpunkter och tankar om hur språket i detta stora material skall betraktas. Slutsatserna är presenterade på ett intresseväckande sätt. Språket i avhandlingen är mestadels klart och redigt.

Den som i fortsättningen vill forska omkring förhållandet mellan det danska och det svenska språket under Sveriges stormaktstid kan inte undgå att ta ställning till de forskningsresultat som Solbritt Hellström har kommit fram till i sin avhandling.